

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

„NO KORNÉL BARÁTOM, ÚGY-E GYÖNYÖRŰ PEST?”

14. RÉSZ

[„GYEREKEK, BÖLCSEK ÉS BOLONDOK”: AZ ELSŐ NOVELLÁSKÖTETEK]

A *Négy fal között* megjelenését követően hamarosan napvilágot látnak Kosztolányi Dezső első novelláskötetei is. Ezek közül a nyitó darab az 1908-as *Boszorkányos esték*,⁹⁴¹ melyet öt további kiadvány követ: a *Bolondok* (1911), a *Páva* (1911), a *Beteg lelkek* (1912), a *A vonat megáll* (1912) és a *Mécs* (1913).⁹⁴² Bár a hat kötet közül mindössze az első jelent meg – a Kosztolányi életében talán legjelentősebb könyvsiker – *A szegény kisgyermek panaszai* első kiadása (1910) előtt, mégis (fölrúgva a kronológiát) célszerűnek látom e helyütt tárgyalni mindegyik novelláskötetet. Nemcsak a műfajiság tartja össze ugyanis ezeket a szövegegyütteseket, hanem a keletkezési időpontok és a napilap-, illetve folyóiratbeli megjelenések is. Az egyes kiadványok közötti átjárhatóság – akadnak novellák, amelyek több kötetben is helyet kaptak – ugyancsak azt támasztja alá: a hat említett munka esetében azonos szövegcsoportokról, azaz Kosztolányi korai novellisztikájáról beszélhetünk. Meg kell még jegyeznünk, hogy az egyes írások gyakran eltérő szövegváltozatokban, illetve más cím alatt jelentek meg, ami bizonyítja: szerzőjük folyamatosan alakított rajtuk.⁹⁴³

A *Boszorkányos esték* című kötetet a szülőföldön, Szabadkán nyomták ugyan, de kiadóként a budapesti *Jókai Nyomda* jegyezte. A kiadás – akárcsak a *Négy fal között* esetében történt – ezúttal is Kosztolányi saját kezdeményezésére, utánajárásával, lényegében menedzselésében történt. Az ügyek intézésében unokatestvére, Csáth Géza segédkezett. Kosztolányi egy 1908 tavaszán írt leveléből megtudjuk, hogy – akárcsak az első verseskötetnél tette, ezúttal is – önköltségen adta ki a *Boszorkányos estéket*. A Krausz és Fischer céggel sikerült megállapodnia abban, hogy az ugyancsak általuk működtetett *Bácskai Hírlap*nak vezércikkeket ír cserébe a kiadásért, s mindössze a „baráti áron” megállapított nyomdaköltséget fizeti ki, azt is részletre.⁹⁴⁴ A könyv megjelenésének reklámozását sem bízta a véletlenre: az előfizetési íveket előre fölkerette magához Pestre, hogy minél több reklámfelületen (azaz akkor még csak a lapok e célt szolgáló oldalain) szerepelhessen vele. Ezenkívül természetesen Fischer lapja is hirdette a könyvet: 1908. szeptember 12-én már olvashatjuk a kötet beharangozóját a *Bácskai Hírlap*ban.⁹⁴⁵ Kosztolányinak egyébiránt a könyv küllemére is volt gondja – igaz, ezúttal nem kért föl külön illusztrátort, mint korábban Kürthy –, valamint a szerződéskötés felől is bebiztosít-

totta magát, meglehetősen határozottsággal: „Ami a tipográfiát illeti, teljesen rád bízom. Az alak legyen kicsi és négyzetes. A betűk ritkítottak. Pár napon belül kérek majd mintát. Szeptember elsejére okvetlenül készen kell lennie, *különb*ben a szerződés semmis. A szerződést – *esdek* – *fogalmazd meg* (pár mondat az egész), és írasd alá Fischerrel, s aztán küldd fel, hogy én is aláírjam. (Két példányban.)”⁹⁴⁶ Kosztolányi a már elkészült kiadványt ismételten körbeküldte mind közelebbi barátainak, mind azon pályatársainak, akiknek véleményére (esetleges recenziójára) számított.⁹⁴⁷

A megjelent munka összesen huszonkettő, korábban napilapokban, illetve folyóiratokban közölt novellát tartalmazott.⁹⁴⁸ Ám éppen a Csáthnak írt levélből következtethetünk arra, hogy Kosztolányi eredetileg több darabbal számolt: „Kedves Józsi, a mai postával ajánlottan elküldtem neked novelláskönyvemet. Huszonhárom erősen kiválogatott novellát, amelyekhez röviden csatolok majd hármat: a *Csillagász fiá*-t, *A kövér bíró*-t és *Valaki áll a küszöbön* címűt, melyeket legjobb novelláimnak tartok. Ez lesz a könyvem. Ezennel kezdedbe is helyezem. De nemcsak a könyvet, hanem a gondot is, hogy minél hamarabb kinyomják, és az utánajárást, az ellenőrzést, hogy be ne csapjanak. Magam részéről bemegyek az alkuba.”⁹⁴⁹ Az egyes írásoknak számos szövegváltozata létezik, Kosztolányi ugyanis nemcsak a kötetbe válogatást megelőzően közölte (több helyen) ezen írásait, hanem azt követően is. Azt azonban, hogy a Csáthnak írt levélben említett novelláit tartotta volna a „legjobbnek”, nem igazolják a másod- (és sokad)közlések. A *Valaki áll a küszöbön* ugyanis mindössze egyetlen helyen látott napvilágot,⁹⁵⁰ ellentétben például *A boszorkány* című novellával, melyet ugyan nem említ a „legjobbak” között Kosztolányi, ám kilenc alkalommal sikerült közölnie.⁹⁵¹ Ezt a számot *A kövér bíró* megjelenési gyakorisága sem múlja fölül, ám elgondolkodtató, hogy ezt a szöveget még jóval később is (1926-ban!), alkalmasnak találta a közlésre, méghozzá a *Pesti Hírlap* hasábjain (*Testvérünk* címváltozattal), ahol – későbbi alkotói korszakának – számos más remeke is megjelent.⁹⁵² Mint arra már utaltunk, az első prózákötet „repertoárjában” olyan művek is akadnak, amelyek későbbi novelláskötetekben ugyancsak szerepelnek, mint például a *Bolondok*ban, a *Páva* első és második kiadásában, a *Bűbájosok*ban és *A rossz orvos* című hosszabb elbeszélés második kiadásának kísérőszövegei között.⁹⁵³ A novellák első ízben főként a *Budapesti Napló*ban jelentek meg – ahol Kosztolányi belmunkatárs volt ez időben –, valamint bácskai lapokban (*Bácskai Hírlap*, *Bajai Hírlap*). De *A Hét* és az *Élet* is közölt közülük néhányat, ahol szintén szerkesztőségi tag volt Kosztolányi; valamint jelentősebb mennyiségű *Boszorkányos esték*-darabot találunk még pár erdélyi lapban is.⁹⁵⁴

Akárcsak a *Négy fal között* tárgyalásánál tapasztaltuk, az első novelláskötet is fölhívta magára a figyelmet az irodalmi közéletben, hisz több kritika jelent meg róla. Ezúttal azonban nem kavart akkora vihart, mint az 1907-es kötetnél láttuk. Feltűnő, hogy a méltatók között többen is akadnak olyanok, akik Kosztolányi baráti köréhez tartoztak. Ezenkívül pátriájában is gondoskodott a megfelelő visszhangról: a *Bácskai Hírlap*ba Lányi Viktor írta a recenziót.⁹⁵⁵ Csak feltételezni tudjuk, hogy Kosztolányi ez alkalommal „óvatosabb” volt: igyekezett nemcsak a művészetét nagyra értékelő, hanem „irodalmi íróságát” is tisztázni kívánó pályatársakat fölkérni kritikaírásra. A recenziókban foglaltak ugyanis ezt mutatják. A kritikater-

més teljes egészét nem kívánom lajstromba foglalni állításom igazolására, helyette inkább a fontosabb hozzászólásokra összpontosítanék. Mindössze azokat a szövegeket ismertetem, amelyek esetében vagy a megjelenés helye (fóruma), vagy a szerző személye (annak – az adott időszakban – Kosztolányival való szorosabb kapcsolata miatt) megérdemli a figyelmet. El kell még mondanunk, hogy Kosztolányi a kritikák egy részének megjelenése idején éppen Párizsban tartózkodott, és unokatestvérét, Csáth Gézátt faggatta könyve visszhangjáról. 1909. május 12-én utazott el, majd nem sokkal később a következőket írta: „Mi újság otthon? Könyvemről küldd a kritikákat. Rue Monge 33.”⁹⁵⁶ A *Nyugat* 1909. júliusi lapszámában Lengyel Menyhért közölt rövidebb ismertetést a kötetéről. Dicséri a novellák miszticizmusát, „rendkívül ideges érzékenység”-üket, ám elmarasztalja Kosztolányit a válogatás gondozatlanságáért, valamint néhány elnagyoltabb írásáért. A legerősebbnek az *Ősz felé* című szöveget tartja, ahol egy öregember enyészettel való szembenézésének ábrázolását emeli ki. Zárszávaiban még a könyv külleméről is mond bírálatot: „egészen idétlen kiállításban adták ki – egy lehetetlen könyvformában, amelynek ormótlansága az izléses és kedves néhány új magyar könyv között különösen szembe ötlük.”⁹⁵⁷ Lengyel megjegyzésének külön pikantériát ad, hogy éppen maga Kosztolányi ragaszkodott a „lehetetlen könyvformához”, mint azt a Csáthnak írt levélből már idézett passzus igazolja: „Az alak legyen kicsi és négyzetes.”

A Kosztolányi szorosabb baráti köréhez tartozó Halasi Andor ugyancsak írt méltatást a *Boszorkányos estéről*. A szöveg közös lapjukban, az akkor induló *Életben* látott napvilágot, még 1909 júniusában. Igaz, a levelezés alapján Kosztolányi éppen pár hónappal korábban, azaz 1908 végén szólalkozott össze Halasival, amit aztán kibékülés követett.⁹⁵⁸ Mindezt igazolja az is, hogy Halasi végül megírta a könyvről szóló méltatást. A cikkben azonban nem annyira magáról a kötetről olvashatunk, mint inkább Kosztolányi lelkiállatáról, valamint művészi magatartásáról. A „lírikus” fogalma értelmezésében az artisztikus, esztéta létmódot élő embertípust jelöli, nem pedig annak a dilemmának az eldöntési vágya rejlik mögötte, miszerint Kosztolányi költő-e vagy prózaíró. A kortárs kritika számára ez nem jelentett problémát, mindössze a prózai szövegek líraiságát emelték ki, ám nem kívánták mindenáron kategóriába sorolni Kosztolányi „termését”. A „lírikus” vagy esztéta magatartás főlvázolása válasz lényegében az „irodalmi író” vádjára is: másfajta szemléletmód, másfajta világtapasztalat megtestesítője lesz Kosztolányi a hazai irodalmi palettán. A tapasztalás a külső világról a belsőre tevődik át; a művész impresszionisztikus módon, magán átszűrve láttat mindent: „nem azt mutatja, amit lát, hanem amit a látottaktól érez. Mindig lírikus. Nem a mi világunkat, hanem az ő világát ismerjük meg az írásaiból. A művészetén keresztül az embert. [...] Művésze az érzéseinek. Csak azzal törődik, hogyan fejezze ki, ami benne él.”⁹⁵⁹

Lengyel és Halasi recenzióit követően – augusztus folyamán – jelenik meg egy másik közeli barát, Juhász Gyula írása *A Hét* hasábjain. Érdemes megjegyeznünk, hogy Juhász Kosztolányinak mind első verses-, mind első novelláskötetéről közölt méltatást. A Kiss József lapjában való szereplést maga Kosztolányi támogatta, hiszen akkor már szerkesztőségi munkatárs volt ennél a hetilapnál is. 1909. július 9-én írta barátjának: „Könyvem, a *B. E.-t* elküldtem önnek nagyváradi címére. E

levéllel együtt Szegedre is. Írjon róla *A Hét*-be, a Náda⁹⁶⁰ úgyis Velencében van, s most nincs senki, aki méltathatná. Engem pedig boldoggá tenne és megtisztelné.”⁹⁶¹ A kritika első bekezdésében – Halasinál már nyíltabban – Juhász szintén visszautal a *Négy fal között* című munkát ért támadásokra, az „irodalmi író” vádjára, amikor így fogalmaz: „[Kosztolányi] Egyéniség, aki nem akar mindenáron egyéni lenni. Parnasszista a mámoros bacchánusok között.”⁹⁶² Juhász ugyancsak megállapítja, hogy Kosztolányi prózája lírai jelleggel bír, és – műfajokra való tekintet nélkül – a korai versek folytatásaként értelmezi a korai novellákat. A líraiság fogalma azonban itt is főként az artistikusságot jelenti, azaz lényegében az „irodalmi író” és az „esztéta” megjelölést aggatja ő is Kosztolányira, ám ellenkező előjellel, mint ahogyan azt Ady és Lukács tették a *Négy fal között*ről írt szövegekben. Juhász tehát a novellák elemzése helyett Kosztolányi költői és írói helyét, „irodalmi emberkénti magatartását” kívánja meghatározni, jelezvén annak „belgaságát” a korabeli magyar irodalmi közéletben: „Artistikus lélek ez a Kosztolányi, igazi »irodalmi ember« és én azt hiszem, hogy egy valóban szép és előkelő pózért szívesen elengedné az ebédet. Ez egy új írótypus minálunk, a naturalisták földjén”.⁹⁶³

Akárcsak az első verseskötet esetében, az első novelláskötetnél is megszólalt a *Huszadik Század* köre. Ezúttal nem Lukács, hanem Újhelyi Nándor írta az ismeretést. Kosztolányi esztéta voltát és az „irodalmi író” kategóriájába való besorolást erősíti ez a szöveg is, noha elismeri a prózaíró érdemeit. Újhelyi kiemeli a írások misztikusságát, a lélektani motívumokat – melyek szerinte elsősorban a patológikus esetek felkutatásának vágyát mutatják –, és ő is megállapítja, hogy „Kosztolányi novelláinak van bizonyos, a lírizmus határát súrló hangja”.⁹⁶⁴ Kritikájának második felében rátér a szerző filozófiai nézeteinek felfejtésére. „Filozófiáján uralkodik a Látszatok Tana, a szimbólumok hite” – írja,⁹⁶⁵ majd jelzi, hogy Kosztolányi fölfogása inkább az idealizmushoz és Berkeley bölcséletéhez áll közel. Azáltal, hogy kijelenti, Kosztolányi „a szociális tendenciáknak nem írója”, lényegében elhatárolja őt és művészetét a *Huszadik Század* körétől. A kötet novellái közül azonban kiemeli a *Ligeti zene* című írást, melyben fölfedezi a proletár témát. Ennek ellenére nemcsak Kosztolányi esztéta mivoltát erősíti meg a szöveg az adott befogadói közeg számára, hanem az idegen minták követésének vádját is ismételten rásüti, még ha „óvatosan” is teszi mindezt. Az *Éji dal* című alkotáson Nietzsche *Zarathustrájának* pátoszát és Verlaine költészetének hatását érzi, az *Ősz felé* című munkán pedig Maeterlinck világát fedezi föl.

Kosztolányi második, 1911-ben megjelent novelláskötete a *Bolondok* címet viselte. A *Boszorkányos estékkel* ellentétben ez a könyv már komolyabb kiadónál látott napvilágot: az *Athenaeum*-nál, méghozzá a Gömöri Jenő szerkesztette *Modern Könyvtár* sorozatnak 95–97. darabjaként. „Legjobban szeretem minden verseim közül *A szegény kisgyermek panasza*-t. Elbeszéléseim közül a *Bolondok*-at”⁹⁶⁶ – írja Kosztolányi román költő, műfordító és újságíró barátjának, Emil Isac-nak, 1914 márciusában. Az idézet alapján joggal következtethetünk arra, hogy a kötet anyaga komolyabb súllyal bír a pályakezdő szerző számára. Mielőtt azonban rátérnénk magának a novelláskötetnek a tárgyalására, szükséges pár szót szólnunk Kosztolányi és Gömöri Jenő kapcsolatáról is. A *Modern Könyvtár* sorozatban ugyanis nem a *Bolondok* volt az első könyve Kosztolányinak: az 1910-es év folyamán két

kiadást is megért *A szegény kisgyermek panaszai* ugyancsak Gömörinél jött ki (*Modern Könyvtár* 2–3.). Ezenkívül az *Őszi koncert. Kártya* című kötet is a *Modern Könyvtár* darabja volt – 54-es sorszámmal –, valamint Oscar Wilde *A páduai herceg* című színművének fordítása e vállalkozás keretében is napvilágot látott, 1909-ben (563–564.).⁹⁶⁷ Maga a sorozat 1910 júniusában indult, s Kosztolányi már a kezdetekkor a kiadandó szerzők listáján szerepelt. Sajnos mindössze két levélről tudunk, melyet Gömörihez címzett, ám ezek sem túl informatívak, így személyes kapcsolatukról nem árulnak el többet.⁹⁶⁸ A *Boszorkányos esték* tárgyalásánál jeleztük már, hogy a szabadkai Krausz és Fischer cég nyomta ugyan a könyvet, ám a *Jókai Nyomda* jegyezte. Kosztolányi tehát korábban is kapcsolatba került a Thököly úti nyomdával – Sziklai Jenő volt főbizományosa –, ahova Gömöri bevitte a *Modern Könyvtár* első három kötetének – köztük *A szegény kisgyermek panaszainak* is – kéziratát.⁹⁶⁹ Ám nemcsak a nyomdán keresztül, hanem a *Nyugat* köreiből is megismerkedhetett egymással szerző és kiadó, sőt inkább ez a verzió látszik valószínűbbnek. 1908. március 1-jén éppen az első novelláskötet címét idéző, *Boszorkányos este* versével debütál Kosztolányi a *Nyugaton*,⁹⁷⁰ s ezt követően számos olyan írása jelenik meg – köztük *A szegény kisgyermek panaszainak* darabjai –, melyeket Gömöri is kiadott sorozatában. Említésre méltó, hogy a nevezett verseskötet kiadásaihoz a szerkesztő előszót is írt. A második kiadásban Kosztolányit egyenesen Adyval helyezi egy szintre. Utóbbi gesztusa mindenképp azt mutatja, hogy az öt évvel fiatalabb Gömöri nagyra értékelt Kosztolányi költészetét: „meg kell állapítanom, hogy »A szegény kisgyermek panaszai« megjelenését ugyanolyan s lényegileg ugyanazok a hatásjelenségek kísérték és kísérik irodalmunkban, miként néhány esztendeje, s azóta is, Ady Endre föllépését.”⁹⁷¹

Fenyő Miksa egyik 1910-es leveléből azonban arra is fény derül, hogy Gömörinek nem volt felhőtlen viszonya a *Nyugattal*: „Én már fél év előtt megpendítettem egy új »Magyar Könyvtár« elvét. Próbáltam összeállítani egy sorozatot, és egész szép volt; kiszámítottam, hogy kellő befektetéssel ez egész jól jövedelmező vállalat volna. Ellenben jött egy Gömöri nevű úr, aki ezt megcsinálja (vagy legalábbis megcsinálni igyekszik), egymás után szerez a *Nyugat* íróitól könyveket s nekünk a legnagyobb nehézségekbe kerül, hogy őket a vállalatától visszatartsuk. Szóval amit mi nagy munka, nagy költségek árán megcsináltunk, annak gyümölcseit (igaz, hogy sovány gyümölcseit) mások gyűjtik be.”⁹⁷² Gömörinek ugyanis „népszerűsítési törekvései” voltak, amint az egy 1937-ben írt visszaemlékezéséből is kiderül: „Láttam, hogy az új irodalom, amely Adynak s a *Nyugat*-nak nevével korszakot jelent irodalmunkban, arra nem gondol, hogy széles tömegekbe bocsássa le gyökereit; vagy talán a *Nyugat* nem tartotta lehetségesnek, hogy az exkluzivitásából való kilépése jelentősebb eredménnyel járhasson az új irodalomra, az új írókra és a közönségre nézve.”⁹⁷³ A *Bolondok* megjelenésének idejére tehát „bejártott” szerző-kiadó kapcsolatról beszélhetünk Gömöri és Kosztolányi között. Azon kérdést pedig, hogy miért éppen az *Athenaeum Könyvkiadó* jegyzi a novelláskötetet, szintén a *Modern Könyvtár* sorozat szerkesztőjének emlékeit idézve válaszoljuk meg: „A közönség körében hihetetlen rövid idő alatt nagyon népszerűek lettek a *Könyvtár* füzetei, most már hamar észrevették a kiadók is, hogy »ezzel lehet valamit csinálni« és többen megizenték, hogy hajlandók lennének a *Könyvtár* további kiadását

vállalni. [...] Átadtam az egész Könyvtárt szőröstül-bőröstül, ingyen és a tulajdonjoggal együtt, a Politzer Zsigmond és Fia budapesti könyvkereskedő és kiadó cégnek! Itt szerkesztettem körülbelül egy évig a könyvtárt. [...] A Politzer-kiadó cég azután körülbelül egy év múlva eladta a Könyvtárt az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t.-nak, amely mindenáron át akarta venni a már igen népszerűvé vált sorozatot. Ez időtől kezdve egészen 1915 márciusáig az Athenaeumnál szerkesztettem azt.⁹⁷⁴

A *Bolondok* összesen 15 novellát tartalmaz, tehát soványabb termésnek tekinthető, mint a prózákat nyitó kötet anyaga. Ezúttal is olyan írások szerepelnek a könyvben, amelyek vagy napilapok és folyóiratok hasábjain, vagy más gyűjteményes kiadványokban szerepeltek már, vagy e megjelenést követően kaptak helyet másutt. Már túlsúlyban vannak a fővárosi lapok: *Az Érdekes Újság*, *A Hét*, a *Tolnai Világlapja*, a *Világ* jelentik többek között az első megjelenési fórumokat. Itt is akad olyan szöveg, amely jóval később is érdemes lesz az újraközlésre: az *Egy régi-régi tárca* például 1923-ban a *Pesti Hírlapban*, 1928-ban *Az Érdekes Újságban*, 1931-ben pedig a *Magyar Otthonban* is megjelent, *Különös vendég* címváltozattal.⁹⁷⁵ Kosztolányi szövegváltozatokhoz való viszonyáról tehát ugyanazt állíthatjuk, mint fentebb: az egyes alkotásokat állandó folyamatban levés jellemzi, újraírások sorozata. A kötet egésze mottót is kapott, méghozzá egy Ibsentől kölcsönzött idézetet: „Költeni annyi, mint ítélőszéket tartani önmagunk fölött.”

Akárcsak a *Boszorkányos esték* kortárs befogadástörténetének vizsgálatakor tapasztalható volt, a *Bolondok* esetében is több barát írt méltatást a kötetéről. A *Nyugatban* Karinthy Frigyes közölte recenzióját. Esszéyszerű szövegében lényegében ő is az esztéta magatartás leírását adja. Kiindulópontja művészet és tudomány kapcsolatának fölvetése, illetve a pszichoanalízis diadalának nyugtázása: a tudomány ezáltal jutott el oda, ahova korábban csak a művészet tudott. Freud Leonardot tanulmányára hivatkozva megállapítja, hogy ami eddig rejtély volt, banalitássá lett. „Mi marad hát a művésznek?” – teszi föl a kérdést, majd az alkotó tehetség miszticizmusának az empirikus tudomány általi devalválásáról beszél: „Befelé fordulni nem érdemes: lelkem legbelső daganatait hovatovább orvos vágja ki belőle, mint a tyukszemet s hovatovább el kell ismernem majd, hogy jobban is ért hozzá, mint én – nem, mintha okosabb vagy tehetségesebb volna nálam, de egyszerűen azért, mert tapasztaltabb s ő ilyet már többet látott s mind ilyen volt, ő igen, mind ilyen volt.”⁹⁷⁶ E fölvezetést követően a „felszínen maradás”, a „felszín választása” egészen más konnotációval bír, mintha pusztán felszínességről vagy tartalmatlanságról, a mélység hiányáról beszélnénk. Mintha mindez a szellem szabadulni vágyása lenne a tudatalatti kínjaitól. Karinthy föltehetően az akkor már megjelent könyvsiker, *A szegény kisgyermek panaszai* hatására vezeti be a „kisgyerek” motívumot és a „játék” kifejezést Kosztolányi művészetének jellemzésekor. „Cseréljük össze játékos kedvvel a vizet s a levegőt, a lehető és a lehetetlent – vigye föl a kis léggömb a kis fiút s lássam meg a tükörben egy más embernek az arcát” – olvasható a Karinthy által rajzolt kép.⁹⁷⁷ A motívumok földidézésével többek között *A léggömb elrepül* című szövegre is utal (a tükör motívum pedig *Az ismeretlen* idézi), melynek itt kimerevített állóképe leginkább Goethe *Fauszjának* Euphorionját juttathatja eszünkbe. A Byron ihlette irodalmi alakot Babits Mihály társította először Kosztol-

lányival, egyik baráti levelében.⁹⁷⁸ Kosztolányi ezt követően több ízben is vállalta az Euphorion-szerepet, illetve az általa megtestesített élet- és művészetfelfogást. 1904. augusztus 1-jén például ezt írta: „Hát Euphorion alakja, melyet folyton magam előtt látok! Beszédjeit szavalom, s a karnak ama 30 sorát, melyet Goethe Byron emlékének szentelt, nem győzöm elégszer elolvasni, mert szebb jellemzést és tisztább zenét sohasem hallhattam még ezidáig.”⁹⁷⁹ Mindezek alapján föltételezhető, hogy az Euphorion-szerep vállalásának és a Kosztolányi korai művészetéről írt baráti kritikáknak közük lehetett egymáshoz.

Somlyó Zoltán – aki ismételtelen csak Kosztolányi baráti köréhez tartozott ekkortájt – szintén a léggömb-motívumra koncentrált a *Népszavában* közölt méltatásában: „a léggömbös beteg fiucska mi magunk vagyunk, kétségbeesve tapasztva fülünket és szívünket az ég törekeny pereméhez és így, ég és föld között balanszírozva, egy egész életet próbálunk, sajogunk és reszketünk át, amíg a kis piros ballon szét-pukkan és a végén már nincs is hova zuhannunk, elmállunk a végtelen űrben és akik legjobban szerettek bennünket, nem mernek már minket visszavárni.”⁹⁸⁰ Kosztolányi novellatermését „elsőrangú lírának” tartja. Nem tesz tehát ő sem különbséget költő és prózaíró között, s az artisztikusságra, az esztéta írásmódra tevődik át a hangsúly.

Egy újabb barát – aki már korábban is megszólalt –, Halasi Andor szintén közölt kritikát a *Bolondokról*, melyben nyíltan megfogalmazta: Kosztolányi *impresszionista*. Külön elemzi a kötetet nyitó darabot, a *Tizenhárom gonosz kislány* című novellát, melyet forgatókönyvszerűsége okán, valamint Kosztolányi „rendezői utasításait” figyelembe véve⁹⁸¹ – „mozidramaként” aposztrofál. Ahogy a *Boszorkányos esték* esetében tette több más méltatóval közösen, Halasi itt is szól a fantasztikum jelenlétéről és a mániákus hősről. Elismeri Kosztolányi nyelvművészetét, líraiságát, ám impresszionizmusának nem jósol nagy jövőt: „De az is bizonyos, hogy ez az impresszionizmus, amelyre művészete fölesküdt, nem adhat sok maradandót.”⁹⁸² Kosztolányi később, 1920-ban, amikor az *Új Nemzedék* munkatársa volt és a *Pardon*-cikket írta – ami miatt az irodalmi életben számos ellenséget szerzett magának –, Halasi szemére vetette a bíráló megjegyzéseket. Halasi ugyanis kötetben jelentette meg korábbi írásait, és Kosztolányi azt hitte, szerzőjük át is írta őket. Egy Halasi által is idézett levelében a következőket találjuk: „Nekem a könyved örömet okozott, bár a rólam szóló cikkek, úgy emlékszem, nem ily formában jelentek meg, és azóta – nem tudom, mi okból – megváltoztatad véleményed. De ez, ismétlem, mellékes. Ma nem vagyok népszerű. Mindenki engem támad, csoportokba fognak ellenem [?], mert nyíltan a magyar ügy mellé szegődtem, s irodalmi ellenségeim, kik a munkát és a tehetséget nem tudták elviselni soha, elérkezettnek érzik a pillanatot, hogy kisebbsítenek.”⁹⁸³ Halasi az alapatlan vádaskodást Kosztolányi akkori lelkiállapotával magyarázza, és alighanem hihetünk beszámolójának.⁹⁸⁴ A sok konfliktus valóban előhozhatta Kosztolányiból az üldözöttség érzését, és ott is támadást sejtethetett, ahonnan nem kellett volna ellenségeskedésre számítania. Halasi a levélhez fűzött kommentár apropóján idézi föl fiatal éveiket – igaz ugyan, hogy csak 1958-ból,⁹⁸⁵ tehát nem feltétlen bízhatunk szavaiban –, amikor Kosztolányi megmutatta neki a még megjelenés előtt álló írásait is: „Voltak versei, amik a szemem előtt születtek. [...] Kosztolányi minden jelentősebb írását az én bírálatom alá bocsátotta.”⁹⁸⁶

A *Bolondok*kal azonos esztendőben jött ki a *Páva* című novellagyűjtemény is, mely két kiadást is megért: 1920-ban a Légrády Testvérek újra megjelentették.⁹⁸⁷ A kötet összesen 19 novellát hoz, ám ezek között számos szerepel(t) már a *Boszorkányos esték*ben, a *Bolondok*ban, illetve a soron következő gyűjteményben, a *Beteg lelkek*ben is. Ez magyarázhatja, hogy a kritika nem figyelt föl rá, illetve nem írtak újabb méltatásokat az egyszer már tárgyalt szövegekről. A válogatás szempontjait nehéz lenne rekonstruálnunk. Mivel több, kisebb terjedelmű novelláskötetről is szó van, amelyek lényegében ugyanabból a szöveganyagból merítenek, egyedül a tematikus szempont tűnik magyarázhatónak, és – ennek megfelelően – a kötet címéhez való igazodás. Kosztolányi időrendben soron következő novelláskötete, az 1912 végén kiadott *Beteg lelkek* például több orvosi témát földolgozó szöveget tartalmaz (*Appendicitis, Szegény kis beteg*). A könyvet – a *Bolondok*hoz hasonlóan – szintén az *Athenaeum* Irodalmi és Nyomdai Rt.-nél jelentette meg, ugyancsak a Gömöri-szerkesztette *Modern Költők* sorozatban (215–216.), Karinthy Frigyes karikatúrájával. Ennek a kiadványnak sem volt már akkora sajtóvisszhangja, mint az első két novelláskötetnek. Mindössze az *Egyetértés* közölt beharangozót, *A modern könyvtár új számai* címmel.⁹⁸⁸ A visszhangtalanságnak oka lehet az is, hogy Kosztolányi ugyanebben az évben rukkolt elő *Mágia* című verseskötetével, mely sokkal nagyobb publicitást kapott. Akárcsak a *Páva*, a *Beteg lelkek* sem volt terjedelemre túl tekintélyes: az inkább füzetnek nevezhető gyűjtemény 56 oldalán pusztán hét novellát tartalmazott. Mindegyik szövegét közölte Kosztolányi napilapokban és folyóiratokban is, valamint néhányat a *Páva* című kötet első és második kiadásaiban szintén megtalálunk. A *Beteg lelkek* novellái között is akad olyan, amely jó néhány évvel később ismét megjelent: *A pap* című írással a *Képes Újság* 1920-as évfolyamának egyik lapszámában is találkozhatunk,⁹⁸⁹ illetve az 1936-os *Kalangya* hasábjain is közöltek több *Beteg lelkek*-novellát.⁹⁹⁰ Ha Kosztolányi levelezésében igyekszünk nyomára bukkanni a kötetrel kapcsolatos információknak, kevés releváns forrást találunk: mindössze az 1912 novemberében, Babits Mihálynak írt levelet. „Kedves jó barátom, kérlek, küldesd el a címemre [...] gyönyörű Dante-könyvedet mint bírálati tiszteletpéldányt. Én nem mint sajtópéldányt küldtem el a könyvem, de igazán boldoggá tennél, hogyha írál róla a *Nyugat*-ban. (Ha ínyedre van a sujet.) Olvasd el egy este, s legalább levélben közöld az impresszióid”⁹⁹¹ – olvashatók Kosztolányi sorai. A könyvről szóló kritika nem született meg, ám Kosztolányinak egy másik, ugyancsak ekkortájt megjelent versesgyűjteményét – a *Mágiát* – már méltatta Babits *Az irodalom karácsonya* című összefoglalásában.⁹⁹²

1913-ban jelent meg *Die magische Laterne* címen egy német nyelvű antológia, mely a *Bolondok* és a *Beteg lelkek* novelláiból közölt válogatást.⁹⁹³ A fordítás Stefan I. Klein munkája, aki baráti viszonyban állt Kosztolányival – és más nyugatos írőkkel –, s már korábban is átültette néhány írását német nyelvre. A kötetről Halasi Andor írt rövidebb méltatást az *Élet* hasábjain. A híradásban Halasi megismétli az Euphorion motívum (mely korábbi fölemletéséhez *A léggömb elrepül* című novella adta az alapot) és Kosztolányi művészetének összevetését, amit Karinthy és Somlyó *Bolondok*-kritikájában is olvashattunk. Az apropó a kötet címlapjának bemutatása, melynek grafikáját Kosztolányi – ha nem is javasolta, de legalábbis –

jóváhagyta: „Kosztolányi Dezső válogatott novellái jelentek meg a heidelbergi Saturn-Verlag kiadásában. A bájos és stílszerű címlapon egy város habszerű sziluettje fölött a levegőben egy kis gyermek repül egy zöld léggömb zsinórján. A Kosztolányi poézisét nagyszerűen érezteti ez a címlap.”⁹⁹⁴ A kötet megjelenése nem véletlen: Kosztolányi ugyanis előtte járt Bécsben, és tárgyalt a kiadásról. Tevan Andornak ez idő tájt írt leveléből további részletekre is fény derül: „Én vasárnap Bécsben jártam. Önnel, mint hívemmel [?] és kiadómmal közölnöm kell, hogy az ottani írók közt nagy sikerem volt, novelláimat, melyek körülbelül egy éve jelennek meg a *Brenner*-ben, a *Sturm*-ban és a [*olvashatatlan*]-ban, mindenki olvasta, az oeuvre-em feltűnést keltett. Stephan I. Klein, a fordítóm már elhelyezett egy novelláskönyvet, amely őszre jön. Ma a *Saturn Verlag*-tól (Heidelberg) kaptam felszólítást egy új novelláskönyvre.”⁹⁹⁵ Azt, hogy ezeket a kapcsolatokat még a Bécsben töltött egyetemi szemeszterek alkalmával kötötte-e Kosztolányi, vagy már újságíróként került összekötetésbe az említett német nyelvű lapokkal, nem tudhatjuk. Az említett megjelenési dátumok (1912–1913) arra engednek következtetni, hogy már újságíróként, vagy annál is inkább irodalmi folyóiratok – köztük a *Nyugat* – köréhez tartozó szerzőként vehette föl a kapcsolatot a külföldi csoportosulásokkal. Az említett *Brenner* című lapról tudjuk például, hogy 1910-ben indult, és az expresszionizmus szócsöveként tartották számon. A Ludwig von Ficker által alapított orgánum a későbbi években (egészen 1950-ig élt a lap) nyelvfilozófiai és teológiai esszéket is közölt. A *Der Sturm* ugyancsak jelentős kiadvány volt, és az 1910-es években a radikális modernizmus – köztük szintén az expreszszionizmus – egyik centrumát jelentette. Olyan jelentős munkatársai voltak, mint Gottfried Benn vagy Oskar Kokoschka. Szerzői között említhetjük Richard Dehmelt, Anatole France-ot vagy Arno Holz-ot. Kosztolányi nem egy verset fordított ezekről a pályatársaktól, és előfordulhat, hogy éppen a *Der Sturm*nak köszönhetően ismerkedett meg például Dehmelt költészetével. A lap egyúttal nemzetközi fórum is kívánt lenni, ami magyarázza, hogy magyar szerzőket is szép számmal közölt. Kosztolányin kívül Kassák, Déry, Karinthy és Móricz is kapcsolatba került Herwath Walden lapjával. A külföldön önálló kötettel való jelentkezés azonban akkor sem volt mindennapos egy magyar alkotó számára, mint az a Halasi-híradásból is kitétszik: „Örölnünk kell, hogy modern költői irodalmunknak ilyen kétségtelen értékű reprezentatív manje jelent meg a világ piacán. Benne nemcsak a magyar irodalmat fogja bámulni a külföld, hanem azt is, hogy Magyarországon van európai irodalom.”⁹⁹⁶

A *Beteg lelkekkel* azonos időben, azaz szintén 1912 folyamán lát napvilágot *A vonat megáll* című, ugyancsak füzetnyi terjedelmű novellatermés.⁹⁹⁷ A 64 oldalas, kiselakú kiadvány címlapjának hátoldalán a *Mozgó Könyvtár* főbizományosának, Schenk Ferenc könyvkereskedőnek hirdetése olvasható. A füzet e sorozatnak VI. 92-es sorszámú ellátott darabja, s mindössze öt novella található benne. „A *Mozgó Könyvtár* 1908-ban indult; főként pályaudvarokon árulták kiadványait. Néhány jelentéktelen és értéktelen munka mellett olyan kitűnő szerzők is írtak bele (illetve – részben – régebbi írásaikat adták át a vállalkozásnak), mint Mikszáth, Szép Ernő, Molnár Ferenc, Csáth Géza, Krúdy Gyula, Heltai Jenő” – közli Réz Pál, aki szerint a sorozat 1910–1911 táján szűnhetett meg (a kiadványon szereplő évszám

alapján 1912-ben még létezett), és Kosztolányi munkája talán az utolsó darabja volt.⁹⁹⁸ A kis füzetben olvasható novellák szintén megjelentek másutt is, úgymint a *Bácskai Hírlapban*, a *Budapesti Naplóban*, az *Életben* és a *Politikai Hetiszemlében*, valamint a *Bűbájások* és a *Páva* című kötetekben.⁹⁹⁹ A címadó szöveggel kapcsolatban Réz Pál egy lehetséges Kosztolányi-álnévre is föl hívja a figyelmet: „A *Budapesti Naplóban* jelent meg először, 1906. december 9-én, *Róza* címmel; ugyanennek a lapnak 1906. október 14-i számában, a *Hírek* rovatban, D jelzéssel rövid kis »színes« található, címe: *A vonat megáll*. Lehetséges, hogy a hír szerzője is Kosztolányi (ez egyébként valószínűsíti azt a feltevést, hogy a D a költő betűjegye lett volna), s Kosztolányi önmagától vette kölcsön a címet, amikor a *Rózát* kötetben megjelentette.”¹⁰⁰⁰

Az e korszakban írt novelláskötetek áttekintésének sorát az 1913-as *Mécs* című antológia említésével zárjuk. A *Mécs* három kiadást is megért – ebből kettő a *Tevan Könyvtár* tagjaként (34–35.) –, s mindegyik a békéscsabai Tevan Nyomdából került ki.¹⁰⁰¹ Tevan Andor Kosztolányi több művének kiadója volt, valamint éveken át munkakapcsolatban és levelezésben is álltak egymással. „Tevan Andor fiatal nyomdász Rozsnyai Kálmán vitte el 1910-ben a New York Kávéház íróihoz, itt került közelebbi kapcsolatba Kosztolányival is, ki melegen támogatta terveit.”¹⁰⁰² Maga Tevan is föl idézi az esetet, *Narancsliget az Északi-sarkon* című könyvében: „Még akkor este körülvezetett [Rozsnyai] a New-York híres karzatán. Ott ismerkedtem meg akkor a fiatalokkal. Ott indult el Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Somlyó Zoltán, Révész Andor, Keleti Arthur, Nagy Lajos írókkal a később oly termékeny és jelentőssé fejlődő barátságom.”¹⁰⁰³ Kosztolányinak első ízben az 1912-es *Mágia* című versgyűjteménye lát napvilágot Tevannál; majd a Major Henrik és Kürthy György – utóbbiról tudjuk, hogy a *Négy fal között* illusztrátora is volt – karikatúráit tartalmazó kiadvány készítése során dolgoztak együtt, ugyanis az előszót Kosztolányi írta.¹⁰⁰⁴ Utóbbi könyv tette egyébként olyan népszerűvé Tevant a fővárosi körökben, hogy 1911-ben már országos hírű kötetek jelenhettek meg kiadásában: az olcsó, filléres sárga füzeteken „egy egész nemzedék nevelkedett fel.”¹⁰⁰⁵ Olyan szerzőket adott ki, mint Ady, Kaffka Margit, Csáth Géza, Juhász Gyula, Karinthy, Krúdy, Thomas Mann, Anatole France, Maupassant, Balzac vagy Schnitzler. Kosztolányi és Tevan szorosabb barátságát bizonyítja az a leírás is, ahogyan a nyomdász visszaemlékezik az első találkozásra: „Kosztolányi Dezsővel induló barátságom emlékezetes marad számomra mindvégig. Az első kézfogásunk a New-Yorkban már kiváltotta mindkettőnkből az a rokonérzést, amely évtizedes összeköttetésünk alatt jellemezte barátságunkat. Gyönyörű férfias, amellet mégis lány vonalú arca sugárzott a szellemtől. [...] Meghívására másnap a lakásán látogattam meg a József körúton. Akkoriban még itt hónapos szobában, diákos módon együtt lakott orvosnak készülő öccsével. Bizalmas együttesben hosszan elbeszélgettünk, könyvekről, magunkról és mire eltávoztam tőle, a *Mágia* című verseskötetének kéziratait is vittem magammal. [...] Hűséges barátok maradtunk azután is, amikor megházasodott.”¹⁰⁰⁶ Kettejük kapcsolata a későbbiekben azonban megromlik, ám erről majd az 1920-as éveket tárgyaló (al)fejezetekben szólnunk.

A *Mécs* megjelenési dátuma 1913 őszére tehető. A Tevan–Kosztolányi-levelezésben ugyan keltezés nélküli levelek is akadnak, ám közülük kettő, illetve a *Cor-*

vina megfelelő száma eligazítást ad. A „Tevan könyvtár [...] 34–35. szám. Kosztolányi Dezső. Mécs. (72 l.)” bejegyzést az 1913. október 30-i lapszámban találjuk.¹⁰⁰⁷ A két keltezett levél közül az egyik 1913 májusában íródott, és Kosztolányi azt javasolja benne Tevannak, hogy hagyják őszre a megjelenést.¹⁰⁰⁸ November 5-i datálással bíró levelében pedig már a példányok felől érdeklődik: „Kedves jó uram, a *Mécs*-ből kérek legalább 10 darabot.”¹⁰⁰⁹ A levelekből az is kiderül, hogy Kosztolányi ennek a kötetnek a reklámozásában is tevékenyen részt vett. „Látta a *Világ* vasárnapi számát? A *Mécs*-et reklámozzák. Mikor jelenik meg?”¹⁰¹⁰ – tette föl a kérdést Tevannak még november 1-je körül.¹⁰¹¹ A *Világnak* éppen ebben az időszakban munkatársa Kosztolányi, így nem lehetett nehéz elérnie, hogy a lap közvétegye a hirdetést.¹⁰¹² A 72 oldalas, kisalakú kiadványban összesen 16 novellát közölt.¹⁰¹³ A korábbi köteteket jellemző eljárás a *Mécs* esetében is megfigyelhető: napilapokban és folyóiratokban már hozott szövegekkel találkozunk benne, azonban más kötetben nem találjuk ezeket a novellákat. Az írások jelentős részét *A Hét* hasábjain közölte Kosztolányi, 1908 és 1910 között, valamint megtaláljuk a második köléseket bácskai lapokban (*Bajai Hírlap*, *Bácskai Hírlap*, *Bácsmegyei Napló*) is, illetve az *Élet* folyóirat 1910-es évfolyama szintén hoz néhányat közülük.¹⁰¹⁴ A többi füzetes megjelenéshez hasonlóan a *Mécs*ről sem olvashatunk kritikákat. A hallgatás oka föltehetően az, hogy Kosztolányi párhuzamosan több kötettel jelentkezett ebben az időszakban, és a figyelem nem annyira ezekre a kisebb füzetekre esett (melyek közt ráadásul számos ismétlődés figyelhető meg), hanem főként a *Mágia* című verseskötetre, illetve műfordításaira, s majd az igazi áttörést hozó *A szegény kisgyermek panasza*ira. Előfordulhat az is, hogy ezen kiadványok megjelentetését – lévén, hogy az alacsonyabb árú sorozatokat, az akkor induló népszerű, filléres „könyvtárakat” gyarapították – elsősorban a pénzszerzés motiválta.

JEGYZETEK

941. A kötet pontos megjelenési dátumát illetően 1908-at, illetve 1909-et egyaránt jelez a szakirodalom. A recenziók 1909-es dátummal tüntetik föl a könyv adatait, és a fönmaradt (!) levelezés alapján is 1909 mellett voksolhatnánk. A *Corvina*, a Magyar Könyvkereskedők Egyletének közlönye ugyan 1909-ben ad jelentést a kötetéről, ám az 1908-as dátumot adja meg a kiadás éveként: „Kosztolányi Dezső. Boszorkányos esték. (Har. K. 8-r. 164 l.) Bpest, 1908. Rényi Károly biz.” – *Corvina*, 1909. jun. 20., 112. Tudomásom szerint magántulajdonban létezik olyan dedikált példány is, melyet Csáthnak címezett Kosztolányi, szintén 1908-as dátummal. Ezenkívül a közgyűjteményi katalógusok is az 1908-as megjelenést tüntetik föl, valamint magán a kötetben ismételt 1908 szerepel. A *Bácskai Hírlap* 1908 szeptemberében harangozta be a *Boszorkányos esték* megjelenését: [Szerző nélkül]: Kosztolányi Dezső novelláskötete, *Bácskai Hírlap*, 1908. szept. 12., 3.

942. Kosztolányi Dezső: Boszorkányos esték, Budapest – Szabadka: Jókai – Krausz–Fischer, [1908]; Bolondok. Novellák, Budapest: Athenaeum, [1911], 128; Páva. Elbeszélések, Budapest: Légrády, [1911]; Beteg lelkek. Elbeszélések, Budapest: Athenaeum, [1912]; A vonat megáll. Elbeszélések, Budapest: Globus, 1912; Mécs. Novellák, Békéscsaba: Tevan, 1913.

943. Az újraírások jelenségéről lásd pl.: Szegedy-Maszák, 2010, i. m., 78–83.

944. „A B. H.-nak vasárnaponként vezércikket írok; ennek ellenében Fischer tata [ti. Fischer Móric] kinyomja a könyvet, úgyhogy én csak a nyomdaköltséget – maximum 150 korona – fizetem. Ezt is törlesztés alakjában. Előleget 40 usque 60 koronát – esetleg! – hajlandó vagyok adni.” – Kosztolányi Dezső levele Csáth Gézáknak, [Budapest, 1908 tavasz], in *Levelezés-Réz*, 154.

945. [Szerző nélkül]: Kosztolányi Dezső novelláskötete, *Bácskai Hírlap*, 1908. szept. 12., 3. (A beharangozó szöveg a kötet megjelenési dátumának pontosításához is adalék – lásd a korábbi vonatkozó jegyzetet.)

946. Kosztolányi Dezső levele Csáth Gézának, [Budapest, 1908 tavasza], in *Levelezés-Réz*, 154.
947. Babitsnak például minden bizonnyal elküldte: „Novelláskötetemet, a *Boszorkányos esték*-et a jövő hó elején küldöm el.” – Kosztolányi Dezső levele Babits Mihálynak, [Budapest], 1908. dec. [13.], in *Levelezés-Réz*, 163.
948. A *Vers-tárgyak* összefoglaló címen közölt sorozat nyolc szövegből áll, melyeket prózaversekként is értelmezhetünk. A tartalomjegyzékből – nyomdahiba folytán – hiányzik a *Sakkmatt* és az *Ilíke az asztalnál* című novella.
949. Kosztolányi Dezső levele Csáth Gézának, [Budapest, 1908 tavasza], in *Levelezés-Réz*, 154.
950. Kosztolányi Dezső: Valaki áll a küszöbön, *Egyetértés*, 1908. márc. 13., 1–2.
951. Kosztolányi Dezső: A boszorkány, *Budapesti Napló*, 1907. okt. 8., 2–3; *Bajai Hírlap*, 1907. okt. 13., 2–3.; *Szilágy*, 1908. jan. 16., 1–2; *Bácskai Hírlap*, 1908. szept. 20., 2–3; *Tolnai Világlapja*, 1910. dec. 11., 2871–2872; *Szatmármegyei Közlöny*, 1912. júl. 21., 1–2; *Tasnád*, 1912. júl. 20., 1–2; *A Bazár*, 1925. aug. 15., 31–32; valamint megjelent a *Páva* című kötet első és második kiadásában is.
952. Kosztolányi Dezső: Testvérünk, *Pesti Hírlap*, 1926. máj. 13., 2–3.
953. A korábban nem említett kötetek megjelenési adatai: Kosztolányi Dezső: *Bűbajosok*. Novellák, Budapest: Franklin, 1916; *Páva*. Elbeszélések, Budapest: Légrády, [1920]; *A rossz orvos*. Kis regény, Budapest: Tolnai, 1927. Utóbbiban a fent említett *A kövér bíró* is helyet kapott.
954. Bővebben lásd: Forrásjegyzék 1–5. Az erdélyi lapokkal kapcsolatos hipotézisemet lásd a *Budapesti Napló* szerkesztőségi munkáját bemutató alfejezetben.
955. Lányi Viktor: Boszorkányos esték, *Bácskai Hírlap*, 1909. jún. 13., 8.
956. Kosztolányi Dezső levele Csáth Gézának, Párizs, 1909. máj. [vége], in *Levelezés-Réz*, 181.
957. Lengyel Menyhért: Kosztolányi Dezső: Boszorkányos esték, *Nyugat*, 1909. júl. 16., 110.
958. „Kedves barátom, a tegnapi epés és igazságtalan kiszólásért sajnálkozva, meleg barátsággal bocsánatot kérek. [...] az ellen is keztem emeltem, ami nekem a legkedvesebb és legértékesebb ezen a cudar világon. [...] Az örülségre haragudj, nemes római, és ne Hamletre, akinek éppen maga a legnagyobb ellensége.” – Kosztolányi Dezső levele Halasi Andornak, Budapest, 1908. dec., in *Levelezés-Réz*, 163.
959. Halasi Andor: Boszorkányos esték. Kosztolányi Dezső novellás könyve. Budapest 1909. Megjelent a Jókai-nyomdában, *Élet*, 1909. jún. 10., 15.
960. Nádaï Pál (1881–1945) író, kritikus; *A Hét* és a *Huszedik Század* munkatársa, tagja a Galilei-körnek.
961. Kosztolányi Dezső levele Juhász Gyulának, Budapest, 1909. júl. [9.], in *Levelezés-Réz*, 184.
962. Juhász Gyula: Boszorkányos esték. Kosztolányi új kötetéről, *A Hét*, 1909. aug. 15., 547. Újra-közölve: in Juhász Gyula *Összes Művei 5. Prózai írások 1898–1917*, szerk. Péter László, s. a. r. Grezsa Ferenc – Ilia Mihály, Budapest: Akadémiai, 1968, 350–352. [350.]
963. Juhász, 1909, i. m. Kötetben: 351–352.
964. Újhelyi Nándor: Boszorkányos esték. Kosztolányi Dezső novellás könyve. Jókai Nyomda kiadása, 1909, *Huszedik Század*, 1909/9, 226.
965. Újhelyi, 1909, i. m., 227.
966. Kosztolányi Dezső levele Emil Isac-nak, Budapest, 1914. márc. 2., in *Levelezés-Réz*, 266.
967. Még egy műfordítást említhetünk: Arthur Schnitzler *Anatol* című színművéhez (ford. Bíró Lajos és Gömöri Jenő) Hugo von Hofmannsthal írt prologust, melyet Kosztolányi ültetett át magyar nyelvre. E munka ugyanabban az évben látott napvilágot, mint a *Bolondok*. Lásd még *A szegény kisgyermek panaszzai*, valamint a *Műfordítások az indulás éveiben* című alfejezeteket.
968. Kosztolányi Dezső két levele Gömöri Jenőnek, [Budapest, 1910 körül], in *Levelezés-Réz*, 214–215.
969. Vö. Gömöri Jenő Tamás: Emlékezés a „Modern Könyvtár”-ra, *Literatura*, 1937. szept. 15., 328–329.
970. Kosztolányi Dezső: Boszorkányos este, *Nyugat*, 1908. márc. 1., 287. Lásd még *A Nyugat* című alfejezetet.
971. Gömöri Jenő: Kosztolányi Dezső, in Kosztolányi Dezső: *A szegény kisgyermek panaszzai*, 2. kiadás, Budapest: Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedése, 1910, 3–4. [Modern Könyvtár 3.]
972. Fenyő Miksa levele Hatvany Lajoshoz, 1910. jún. 14., in *Levelek Hatvany Lajoshoz*, szerk. Hatvany Lajosné, Budapest: Szépirodalmi, 1967, 92.
973. Gömöri, 1937, i. m., 328–329.
974. Gömöri, 1937, i. m., 328–329.
975. Kosztolányi Dezső: Különös vendég, *Pesti Hírlap*, 1923. máj. 20., 7; *Az Érdekes Újság*, 1928. jún. 1., 8; *Magyar Otthon*, 1931. máj. 20., 218–219. Az egyes szövegváltozatok lelőhelyeit lásd: Forrásjegyzék 1–5.

976. Karinthy Frigyes: Kosztolányi Dezső: Bolondok. Novellák, a Modern Könyvtár kiadása, *Nyugat*, 1911. dec. 1., 947.
977. Karinthy, 1911, i. m., 948.
978. „Ön is, s nem nyári toilettben, hanem vállára vetve ama nagy kabát, amint sokszor láttam, duzzadt nyakkendőjével, állva, kezében könyvek (Arany és Komjáthy?), felvetve nagy feje, dacos ráncu vastag homlokára fürte csap – úgy áll itt – mint egy Byron (csak fordítsa!), mint egy Erőseember, mint egy vékonybőrű Elefánt – ha nem tévedek, csupa pesszimizmusba s blazirtságba burkolózó Kedv és Fiatalság és Előrevágy, maga az Uj Költészet szelleme, s ha Faustot írnék, Ön lenne az Euphorionom” – Babits Mihály levele Kosztolányi Dezsőnek, [Szekszárd, 1904. júl. 21. előtt], in *Levelezés I*, 122.
979. Kosztolányi Dezső levele Babits Mihálynak, Szabadka, 1904. aug. 1., in *Levelezés I*, 150–151.
980. Somlyó Zoltán: Kosztolányi Dezső novellás könyve. Bolondok, *Népszava*, 1911. dec. 16., 6.
981. A szöveg fölvezetője: „Ez a kis dráma egy mozgósínház lepedőjén játszódik le. A mozdirektor a programra ezt írhatja: realiztikus. De ha kissé idősebb, ha tapasztalt valamit az élet keserűségeiből s a jó és rossz értékek egyensúlyba helyezkedtek lelkében, esetleg azt biggyeszti a cím mellé: kacagtató. Olvasóim is kényük szerint nevezhetnek vagy sirhatnak a történeten.”
- A szöveghez fűzött jegyzet: „Ez a tárcza minden mozgósínházzal szemben kézirat.” – Kosztolányi Dezső: Tizenhárom gonosz kislány, in Kosztolányi [1911], i. m., 3.
- A nyolc képből álló forgatókönyvről Szegedy-Maszák Mihály joggal állapítja meg: „messzemenően igazodik az első világháború előtti némafilmek igényeihez.” – Szegedy-Maszák, 2010, i. m., 76.
982. Halasi Andor: Kosztolányi Dezső: Bolondok. Megjelent a „Modern Könyvtár” kiadásában, *Élet*, 1911. dec. 24., 1606.
983. Kosztolányi Dezső levele Halasi Andornak, Budapest, 1920. nov. 15., in *Levelezés-Réz*, 447. Közli még: Halasi Andor: Egy levél: egy fejezet Kosztolányi Dezső életéből, in – –: *A jövő felé. Válogatott kritikai írások 1905–1963*, Budapest: Szépirodalmi, 1964, 41–42.
984. „Csak Kosztolányi lelki válságát magyarázza, saját magával való szembefordulását, tudat alatti önvádját, hogy részemről is támadást sejtett – a kötetemen keresztül.” – Halasi Andor: Egy levél: egy fejezet Kosztolányi Dezső életéből, in Halasi, 1964, i. m., 43.
985. Az 1964-es kötetben napvilágot látott szöveg korábban nem jelent meg, azonban a cikk végét 1958-as dátummal jegyzi Halasi.
986. Halasi Andor: Egy levél: egy fejezet Kosztolányi Dezső életéből, in Halasi, 1964, i. m., 43.
987. Kosztolányi Dezső: Páva. Elbeszélések, Budapest: Légrády, [1911]; [1920].
988. [Szerző nélkül]: A modern könyvtár új számai, *Egyetértés*, 1912. dec. 19., 11.
989. Kosztolányi Dezső: A pap, *Képes Újság*, 1920. jan. 25., 23–25.
990. Kosztolányi Dezső: A pap. Novella, *Kalangya*, 1936. márc., 164–167; Tréfa, 176–182; Appendicitis, 220–224.
991. Kosztolányi Dezső levele Babits Mihálynak, Budapest, 1912. nov., in *Levelezés-Réz*, 243–244.
992. Babits Mihály: Az irodalom karácsonya, *Nyugat*, 1913. jan. 16., 81–85. Lásd még *A szegény kislány gyermek panasza* című alfejezetet. Előfordulhat, hogy Kosztolányi fent idézett levele nem a *Beteg lelkerekre*, hanem a *Mágiára* vonatkozott.
993. Kosztolányi, Desider: Die magische Laterne, ford. Klein, Stefan I., Heidelberg: Saturn Verlag, 1913.
994. H[alasi]. A[ndor]: Desider Kosztolányi: Die magische Laterne, *Élet*, 1913. okt. 19., 1354.
995. Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, [Budapest, 1913. máj.], in *Levelezés-Réz*, 247.
996. Halasi, 1913, i. m.
997. Kosztolányi Dezső: A vonat megáll. Elbeszélések, Budapest: Globus, 1912.
998. Réz Pál: Kosztolányi Dezső elfelejtett novelláskönyve, *Irodalomtörténet*, 1959/2, 245.
999. Lásd Forrásjegyzék 1–5., valamint Réz, 1959, i. m.
1000. Réz, 1959, i. m.
1001. Kosztolányi Dezső: Mécs. Novellák, Békéscsaba: Tevan, 1913; [1918]; [192?].
1002. Szauder Mária: Kosztolányi Dezső négy levele Tevan Andorhoz, *Irodalomtudományi Közlemények*, 1970/2, 246.
1003. Tevan Andor: Narancsliget az Északi-sarkon. A nyomda könyvkiadásának történetéből, Békéscsaba–Gyoma, 1989.

1004. Major Henrik panoptikuma. Írók és hírlapírók karikatúrái. Kosztolányi Dezső előszavával, Békéscsaba: Tevan, 1913.
1005. Keleti Artur bevezetője, in Tevan Andor: *A könyv évezredek útja*, Budapest: Gondolat, 1956, 5.
1006. Tevan, 1989, i. m.
1007. *Corvina*, 1913. okt. 30., 184.
1008. „Mikor jön a Mécs?... Tudni szeretném, mert egypár darabot jó lenne kicserélni, mielőtt nyomdába adná. Elsején – egy hónapra – Párisba megyek. Talán hagyjuk össze a kötetet...” – Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, [Budapest, 1913. máj.], in *Levelezés-Réz*, 247.
1009. Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, [Budapest, 1913. nov. 5.], in *Levelezés-Réz*, 255.
1010. Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, Budapest, 1912. [?] febr. [1913. nov. 1. vagy nov. 2.], in *Levelezés-Réz*, 228.
1011. A levelezéskötetben megadott dátum téves. A *Világ*ban megjelent hirdetés adatai alapján 1913. november 1-jén vagy 2-án írhatta a levelet Kosztolányi. Vö. [Szerző nélkül]: Mécs. Kosztolányi Dezső könyve, *Világ*, 1913. nov. 1., 38.
1012. Föltehetően ő a szerzője annak a névtelen szövegnek is, mely Tevan Andort és könyvsorozatóját méltatja, 1913 márciusában, ugyancsak a *Világ* hasábjain, 1913. márc. 9-én. Kosztolányi szerzősége mellett voksol Bíró-Balogh Tamás is. Vö. [Bíró-]Balogh Tamás: Kosztolányi Dezső Békés megyei kapcsolataihoz. Tevan Adolf és Tevan Andor Kosztolányihoz írott leveleiből, *Bárka*, 2006/1, 59.
1013. A *Három mese rossz gyermekeknek* további részekre tagolódik, itt azonban egy szövegnek vettük.
1014. A teljes anyagot lásd: Forrásjegyzék 1–5.

Főszerkesztő és felelős kiadó: ACZÉL GÉZA
Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége
Tipográfia: Kass János

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége. Nyomás: PIREHAB Nonprofit Kft. Nyomdaüzeme,
Debrecen

Felelős vezető: Becker György vezérigazgató
Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.

